

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTA ASYA'YA YÖNELİK İNSAN HAKLARI SİYASETİ: RETORİK VE REALPOLİTİK

THE EU's HUMAN RIGHTS POLICY TOWARDS CENTRAL ASIA: RHETORIC VERSUS REALPOLITIK

Ali Resul USUL *

ÖZET

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte, Orta Asya bölgesi Avrupa Birliği'nin ilgi alanına dahil olmuştur. Bilhassa AB'nin doğuya genişlemesi ile birlikte, Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerindeki her türlü gelişme AB'yi de doğrudan ilgilendirir hale gelmiştir. AB'nin doğu sınırının güvenliği yanında, Orta Asya ülkelerinde var olan zengin petrol ve doğal gaz kaynakları, Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya çalışan AB açısından çok büyük önem arz etmektedir. Bunun yanında, Orta Asya ülkeleri AB açısından yeni pazar demektir. Diğer yandan, Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte, AB kurumu üçüncü ülkelere yönelik politikalarında insan hakları ve demokratikleşme ilkelerine retorik düzeyde çok büyük önem vermiştir. Ancak bu retorik'in çoğu zaman realpolitik ile çeliştiği görülmektedir. Tıpkı Ortadoğu ve Çin'e yönelik siyasetlerinde olduğu gibi AB'nin Orta Asya'ya yönelik siyasetinde de demokrasi ve insan hakları gibi etik değerler genelde realpolitik önceliklerin gölgesinde kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Orta Asya, İnsan Hakları, Demokrasi, Etik Dış Politika, Özbekistan

ABSTRACT

The European Union has started to attach a great importance to the Central Asian states just after the end of the Cold War. The rich oil and natural gas reserves in the region are very important for the EU, which has been trying to diversify its energy resources to stop the Russian domination in this regard. In addition, the Central Asian states constitute a new market for the EU firms. Although the EU has several times announced that the respect for human rights and democratic credentials constitute the essence of its diplomatic, economic and commercial relations with third countries, the realpolitik priorities often eclipses the EU's ethical foreign policy attempts.

Key Words: The European Union, Central Asia, Human Rights, Democracy, Ethical Foreign Policy, Uzbekistan

GİRİŞ

Soğuk Savaş sırasında ideolojik olarak iki kutuplu olan dünya siyasetinde Avrupa Birliği (AB)'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile kayda değer ilişkisi olmamıştır. Soğuk Savaş sonrasında ise AB'nin Orta Asya ülkelerine yönelik siyaset geliştirme yönünde ciddi çabalar içinde olduğunu görmek mümkündür. Bilhassa AB'nin

* Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.
E-posta: arusul@bahcesehir.edu.tr

Doğu Avrupa genişlemesi ve sınırlarının Kafkaslara dayanması ile Kafkaslar ve Orta Asya bölgesi AB'nin doğrudan ilgilendiği ve siyaset geliştirmeye çalıştığı bölgeler hüviyetini kazanmıştır.

Öncelikle, son genişlemelerle, jeopolitik merkezi doğuya kayan AB'nin doğu sınırına yönelik yeni arayışlar içinde olmasının hem güvenlik, hem ticari hem de insani boyutları mevcuttur. Bazı yazarların “yumuşak güvenlik (soft security)” şeklinde ifade ettikleri olgunun AB açısından bilhassa doğu sınırı ile ilişkilendirildiği sık sık görülmektedir. Hakikaten de uyuşturucu ticaretinden kaçak göçmenlere kadar birçok alanda AB doğu sınırının önemine sürekli vurgu yapmaktadır. AB belgelerinde sürekli ifade edildiği gibi sınırlar ne kadar sıkı korunurlarsa korununsunlar sınırın ötesinde yeterince tedbir alınmadığında AB güvenliğinin yeterince sağlanamayacağı aşîkârdır. Bu tedbirlerin, sadece kolluk gücü anlamında değil, doğusunda kalan ülkelerde sosyal, siyasal ve ekonomik iyileştirmeler ile birlikte düşünmek gerektiği birçok AB belgesinde ifade edilmektedir.¹

Diğer yandan, Soğuk Savaş sonrası dünyada AB'nin ve bütün dünyanın farkına vardığı bir realite de Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın sahip olduğu muazzam petrol ve doğal gaz kaynaklarıdır. Petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan bu bölgeye AB'nin bakışı temelden değişmiştir ve kaynakların kolaylıkla AB topraklarına erişmesi yönünde ciddi adımlar atılmaktadır.

Diğer yandan, Orta Asya Cumhuriyetleri AB açısından gittikçe gelişen çok önemli bir pazardır. Bu bölgede halkın bir bölümünün maddi gücünün artması ile birlikte, AB ülkeleri açısından gelişen, büyüyen ve henüz doymamış olan bu pazar çok kıymetlidir. Son olarak da jeo-stratejik açıdan Orta Asya Cumhuriyetlerinin AB açısından önemi büyüktür. AB, ABD ve NATO'yu en fazla uğraştıran Afganistan, Orta Asya ülkelerinin yanı başında bulunmakta; bu bölge tarihsel olarak Batı devletleri (ABD de dahil), Rusya ve Çin arasında var olan büyük rekabetin yaşandığı bölge olarak anılmaya devam etmektedir.

Önemi kuşkusuz olan bu bölgeye yönelik politikalar geliştirmeye çalışan AB'nin bilhassa insan hakları ve demokrasi hususlarındaki uygulamaları dikkat çekmektedir. AB, yeryüzünde, insan hakları ve demokratik standartların en ileri düzeyde olduğu bir bölge hüviyetine sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, yaşadığımız dönemde, AB'nin bu özelliği AB dışında birçok ülkeye de ilham kaynağı olmaktadır. AB içinde yükselen ırkçılık ve “İslamofobia” hariç, AB ülkelerinin kendi vatandaşları için geliştirmiş olduğu demokratik sistem dünyadaki birçok ülke tarafından taklit edilmeye çalışılmaktadır. Liberal demokrasi, insan hakları, liberal hak ve özgürlükler AB tarafından en geçerli norm olarak kabul edilmiştir. Ancak, AB'nin kendi vatandaşlarına yönelik demokratik hassasiyetini ne ölçüde dış politikaya uyguladığı tartışmalı konudur. Yazının devamında daha detaylı bir şekilde ele alınacağı gibi, AB kurumları içinde, dış siyasette demokratik değerler ve insan haklarına önem verilmesi konusu bilhassa 1990'ların başlarından bu yana tartışılmış, ancak henüz AB'nin insan hakları ve demokratik değerlere uyan etik bir dış politika geliştirdiğini tam olarak iddia etmek mümkün olmamıştır. Bu durum, Orta

¹ The European Commission, “European Neighbourhood Policy: Strategy Paper”, COM (2004), 373 Final.

Asya Cumhuriyetleri için de geçerlidir. İnsan hakları ve demokrasiyi önemseyen etik dış politika retoriği ile gerçekler her zaman örtüşmemektedir.

Avrupa Birliği ve Dış Politikada Bir Öncelik Olarak İnsan Hakları

Avrupa Birliği, Soğuk Savaş sürecinde, dış siyasette ve ticari ilişkilerde insan hakları ve demokrasi konusunu bir öncelik olarak ileri sürme iddiasını çok fazla dile getirmemiştir. Bazı istisnalar mevcut olmakla birlikte, resmin tamamına bakıldığında, Soğuk Savaş'ın getirdiği güvenlik endişeleri nedeniyle AB kurumunun ve ülkelerinin dış siyasette ve ticari tercihlerinde insan haklarını ön planda tutmadıkları görölmektedir. Diğer bir deyişle, Soğuk Savaş sırasında AB kurumunun diğer ülkelerle olan ilişkilerinde demokrasi, insan hakları, liberal değerler, hak ve özgürlükler çok fazla sorun olarak değerlendirilmemiştir. Bu durumun iki temel nedeni vardır: Birincisi, Soğuk Savaş siyasetinde ideolojik kutuplaşmanın ve güvenlik eksenli dış siyasetin AB kurumunun ve AB devletlerinin en çok üzerinde durdukları özellik olması, dış politikada demokrasi ve insan hakları konularının bir hassasiyet olarak fazla yer bulmamasına neden olmuştur.

Diğer yandan, AB kurumu, Soğuk Savaş şartlarında dış siyasette ve ticari ilişkilerde insan hakları ve demokrasi bağlamında AB müktesebatını yeterince geliştirme imkânına sahip olmamıştır. Yani, Soğuk Savaş sırasında, AB temel belgelerinde insan hakları ve demokrasi konularının pek fazla yer almadığı aşikârdır. AB'nin, 1990'lara kadar, ekonomi ve ticaretin ağırlıklı olduğu bir "Topluluk" olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. 1992 Maastricht Antlaşması'na kadar insan hakları ve demokrasi gibi siyasi konuların AB müktesebatında fazla yer almadığı da unutulmamalıdır.²

Bunların neticesinde, dış siyasette ve üçüncü ülkelerle yapılan ticari ilişkilerde demokrasi ve insan hakları merkezli etik bir siyasetin AB kurumlarına hakim olmadığı görölmektedir. Bununla birlikte, bu duruma istisna teşkil edebilecek gelişmeler yok değildir. AB'nin insan hakları konusunda hassasiyetini bir ölçüde de olsa gösteren en eski tarihi vesika, *Birkelbach Raporu* adıyla bilinen Avrupa Parlamentosu (AP) raporudur. Bu raporda, AP, AB kurumuna yalnızca gerçek anlamda demokratik sisteme sahip, temel hak ve özgürlüklere saygılı devletlerin üye olabileceğini ifade etmektedir.³ Her ne kadar, bu rapor AB'ye üyelik ile ilgili ise de, genel anlamda, insan hakları ve demokrasi konularında AB'nin hassasiyetinin oluşmasında raporun sembolik yeri önemlidir.

Soğuk Savaş'ın ve "Komünist tehdidin" bitmesi ile birlikte AB kurumunda hem müktesebatta hem de uygulamada dış siyaset ve üçüncü ülkelerle olan ticari münasebetlerde insan hakları olgusunun yavaş yavaş dile getirilmeye başlandığı görölmektedir. Bu durumun ilk belirtileri AB Komisyonu'nun Mart 1991'de Kon-

² Marcel Zwamborn, "Human Rights Promotion and Protection through the External Relations of the European Community and the Twelve", *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Cilt: 7, Sayı: 1, 1989, ss. 16-17.

³ Geoffrey Pridham, "The Politics of the European Community, Transnational Networks and Democratic Transitions in Southern Europe", Geoffrey Pridham (Der.), *Encouraging Democracy: The International Context of Regime Transition in Southern Europe*, (Leicester: Leicester University Press, 1991), s. 215.

sey ve Parlamento'ya insan haklarının AB'nin kalkınma işbirliği politikasına yerleştirilmesi konusunda bir memorandum vermesi ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Neticede, Lüksemburg Konseyi 1991 yılında Komisyon'un bu teklifini kabul etmiş ve 28 Kasım 1991 tarihli meşhur Konsey kararı ilan edilmiştir.⁴ Liberal demokrasi-nin küresel yükselişe geçtiği 1990'ların başlarında, AB de artık insan hakları ve demokrasinin üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinde önem arz etmeye başladığını resmen kabul etmiştir. Bu yeni düşünce biçimi 1992 Maastricht Antlaşması'na dâhil olmuş ve ilk kez AB Antlaşması demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü prensiplerine açık referansta bulunmuştur (örneğin Madde 130).

AB kurumunun gelmiş olduğu noktada, demokrasi ve insan hakları, AB müktesebatında ve AB'nin temel metinlerinde artık güçlü olarak yer almaktadır. Buna göre, insan hakları ve demokratik yönetim, AB üyeliği için vazgeçilmez bir kıstas olmanın ötesinde, AB'nin dış siyaseti ve üçüncü ülkelerle geliştireceği ticari, ekonomik, sosyal vs. ilişkilerde göze önünde tutulması gereken değerlerdir. Bu durum, AT temel metinlerinde de ifade edildiği gibi, "AB kurumu, özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel haklara saygı ve hukukun üstünlüğü prensiplerine dayanmaktadır." Bu prensip ilk kez 1999 Amsterdam Antlaşması ile metne yerleştirilmiştir. Bu genel ifadeden AB'nin her türlü faaliyetinde, üçüncü ülkelere yönelik geliştirilen dış politika, ticari ve ekonomik ilişkilerde, bu prensibin mutlaka göz önünde tutulması gerektiği anlaşılmaktadır. 2000 Nice Antlaşması (Madde 181) ise daha açık bir şekilde yukarıda ifade edilen hususların AB'nin üçüncü ülkelere yönelik ekonomik, mali ve teknik işbirliklerinde geçerli olduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca, AB'nin dış siyasetinde demokrasi ve insan hakları hassasiyetinin git-tikçe önem kazanmaya başladığı ve bu yöndeki AB metinlerine daha spesifik olarak bağlayıcı metinlerin yerleştirildiği görülmektedir. Örneğin, Avrupa Birliği Antlaşması (Treaty on European Union)'nın 11 (1) Maddesi, "demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel haklara saygı"nın AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın (ODGP) bir prensibi olduğunu açık bir şekilde ilan etmiştir. Benzer şekilde, 177 (2). Madde, AB'nin üçüncü ülkelere yönelik kalkınma politikalarına da bu prensipleri yerleştirmiştir. Ayrıca, yukarıda da ifade edildiği gibi, AB'nin genelde gelişmekte olan ülkelere yönelik kalkınma yardımını içeren ortaklık anlaşmalarında insan hakları ve demokrasinin anlaşma hükümlerine yerleştirilmesi konusunda 1991 AB Konseyi kararı çok önemli bir dönüm noktasıdır.⁵ Bu kararda ifade edilen hükümler daha sonra AB belgelerinde ve bildirilerinde defalarca tekrarlanmıştır. AB Komisyonu'nun 2001 tarihli "İnsan Hakları ve Demokrasinin Desteklenmesinde AB'nin Rolü" belgesi, AB Konseyi'nin 2005 tarihli "Kalkınma Üzerine Avrupa Uzlaşısı" belgesi insan hakları ve demokrasinin, çoğu gelişmekte olan ve siyasi rejimlerinde demokrasi açısından sorunlar olan ülkelere yönelik politikalarda, AB'nin demokrasi ve insan hakları noktalarında hassasiyet göstermesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Bu konu ile ilgili olarak AB Kurumu içinde "Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa İnisiyatifi" programı da geliştirilmiştir.

⁴ Ali Resul Usul, "Drawing a General Framework for the EU's Human Rights Policies toward Third Countries", *The Review of International Affairs*, Cilt: 1, Sayı: 3, Bahar 2002, s. 53.

⁵ "Declaration on Human Rights", Luxembourg European Council, *EC Bulletin*, Cilt: 6, 19991, ss. 17-18.

Demokrasi ve insan haklarının AB'nin ana metinlerine dahil edildiği ve en azından retorikte AB'nin bu değerlere hem kendi içinde hem de üçüncü ülkelerle olan her türlü ilişkisinde gözetmesi gerektiği bir gerçektir. Bunun için, AB kurumu, ODGP dâhilinde, insan hakları ihlalleri gördüğü ülkelere uyarılarda bulunabilmektedir (Demarche). Demarş genelde hükümetlere gizli olarak verilirken, ODGP bildirimleri kamuoyuna açıklanır. Ayrıca, AB son zamanlarda, “Ortak Tutum (Common Position)” ve “Birlikte Hareket (Joint Actions)” gibi dış politika enstrümanları geliştirmiştir.⁶ Diğer yandan, yakın zamanlarda AB “İnsan Hakları Diyaloğu” başlığı altında gelişen ülkelere yönelik yeni bir politika enstrümanı kullanmaya gayret etmektedir.

AB'nin, retorik düzeyinde de olsa, üçüncü ülkelerle olan diplomatik, ekonomik ve mali ilişkilerinde insan hakları ve demokrasi hususlarını ön planda tuttuğunu gösteren en önemli göstergelerden biri de bilhassa ortaklık anlaşmalarında görülen “insan hakları şartı (human rights clause)” dır. 1990'ların başlarından itibaren AB'nin geliştirmekte olan ya da az gelişmiş Asya ve Afrika ülkeleri ile imzaladığı anlaşmalara insan hakları şartını yerleştirdiği görülmektedir. İdi Amin zamanında Uganda'da vuku bulan ciddi insan hakları ihlalleri ile birlikte AB'nin ilk kez insan hakları şartını anlaşma metinlerine yerleştirmeye başladığı görülmektedir.⁷ Bu şekilde insan hakları şartı Lomé Anlaşmaları'na dahil edilmiş ve 4. Lomé Anlaşması'nda ise anlaşmanın önemli bir parçası olarak ilan edilmiştir.⁸

Yukarıda ifade edilen AB Konseyi'nin 28 Kasım 1991 tarihli kararı ile birlikte, anlaşmalara sadece insan hakları şartı konulmakla kalmamış, ayrıca insan hakları ihlalleri karşısında insan haklarını ihlal eden devletler için yaptırım mekanizması da yavaş yavaş metinlere yerleştirilmeye başlanmıştır. Bu şekilde, Afrika, Asya ve Latin Amerika gibi birçok ülke ile yapılan işbirliği anlaşmalarında insan hakları şartı ve yaptırım mekanizması anlaşmalara yerleştirilmiş ve hatta insan hakları şartı daha sonra “temel şart (basis clause)” haline getirilmiştir. Afrika ve Karayipler, Latin Amerika, ASEAN (The Association of South Asian Nations), üyelik öncesi Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkeleri, Balkan ülkeleri ve diğer ülkelerle yapılan ortaklık, ticaret ve kalkınma işbirliği anlaşmalarında insan haklarına riayet anlaşmanın temel şartlarından biri haline gelmiştir. Adı geçen ülkelerde insan hakları şartına uyulmadığı takdirde, yapılan anlaşmaların askıya alınması hükmü de anlaşmalara yerleştirilmiştir.⁹ Benzer şekilde, üyelik öncesi MDA ülkelerine uygulanan PHARE ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) yönelik TACIS, Akdeniz ülkelerine yönelik MEDA gibi mali yardım programlarında da benzer şartların anlaşmalara dahil edildiği görülmektedir.¹⁰

⁶ Geoffrey Pridham, *Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*, (Basingstoke: Palgrave, 2005); Karen E. Smith, “The Use of Political Conditionality in the EU's Relations with Third Countries: How Effective?” *European Foreign Affairs Review*, Cilt: 3, Sayı: 2, 1998, ss. 253-274.

⁷ The European Commission, “Memorandum on the Linkage of Economic Aid and Human Rights”, COM (78) 47 Final, 1978.

⁸ Marjorie Lister, *The European Union and the South: Relations with Developing Countries*, (London: Routledge, 1997), s. 135.

⁹ Ali Resul Usul, “Drawing a General Framework for the EU's Human Rights Policies toward Third Countries”, s. 55.

¹⁰ James Marantis, “Human Rights, Democracy and Development: The European Community Model”, *Harvard Human Rights Journal*, Cilt: 7, Bahar 1994, ss. 1-32.

2007'den itibaren AB'nin gelişmekte olan ülkelerde demokratik rejimi ve insan haklarını desteklemek mahiyetiyle “Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa Aracı-DİAA (*European Instrument for Democracy and Human Rights-EIDH*)” projesi gerçekleştirilmiştir. DİAA, 140 milyon Avroluk bütçesi ile daha nceki “Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa İnişiyatifi” projesinin yerini almıştır. Bu yeni projenin bazı hususiyetleri vardır. Öncelikle bu proje doğrudan sivil toplum örgütlerine yönelik bir mahiyet arz etmektedir. Devlet mekanizmaları araya girmeden proje gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle, bu projenin doğrudan tabana yönelik bir özellik taşıdığı iddia edilebilir.

Avrupa Birliği ve Orta Asya

Orta Asya bölgesinin Soğuk Savaş döneminde AB'nin ilgisini çok fazla çektiğini ileri sürmek pek mümkün olmaz. Bilhassa bu bölgenin Sovyet Birliği bünyesine dâhil olması ile birlikte, Batı dünyasından tamamen koptuğu aşıkrdır. Orta Asya'nın tekrardan AB'nin ilgi sahasına girmesi Soğuk Savaş sonrasında uluslararası siyasetin yeniden şekillenmeye başlaması ile birlikte olmuştur. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin okmesinin ardından bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya Cumhuriyetlerinin, bağımsızlıklarının ilk yıllarda yönlerini batıya çevirmeleri ve AB'nin doğu genişlemesiyle jeopolitik merkezinin doğuya kayması sonucu Kafkaslar ve Orta Asya'ya daha fazla ilgi göstermeye başlaması, AB'nin genel olarak bu bölgeye artan ilgisinin arkasında yatan başlıca nedenlerdir.

- Orta Asya bölgesinde var olan zengin petrol ve doğal gaz kaynakları ve AB'nin bu kaynaklara muazzam derecede ihtiyaı olması;
- AB'nin doğu sınırında var olan askeri ve askeri olmayan tehditleri ve güvenlik sorunlarını zmesinin gerekliliği;
- AB'nin bu bölgeyi çok önemli bir pazar olarak değerlendirmesi;
- Afganistan sorununun taşıdığı ciddi uluslararası tehdit ve Orta Asya lkelerinin Afganistan'ın hemen yanında yer alması sayılabilir.

AB'nin, yukarıda ifade edilen faktörler nedeni ile INOGATE, TRACECA gibi önemli projeler geliştirerek bölgede “sessiz ve derinden” ilerlemeye çalıştığı ileri sürülebilir.¹¹

AB'nin Orta Asya'ya yönelik siyasetinde kurumsal anlamda dönüm noktası olabilecek gelişme, 2007 yılında vuku bulmuştur. Temmuz 2007 tarihinde AB Konseyi, Almanya'nın dönem başkanlığı sırasında Orta Asya lkeleri ile olan ilişkileri daha kurumsal bir çerçeveye oturtmak maksadı ile yeni bir Orta Asya Stratejisi açıklamıştır. Esasen, bu yeni strateji AB'nin 2002-2006 yılları arasında cari olan Bölgesel Strateji Belgesi'nde kısmen ifade edilmişti. İkili anlaşmalar ereve-

¹¹ Genel anlamda, AB'nin Orta Asya siyaseti için, bkz, Ali Resul Usul, “Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları: Sessiz ve Derinden”, Mustafa Aydın (Der.) *Küresel Politikada Orta Asya*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005); Michael Emerson ve diğerleri, *Monitoring the EU's Central Asia Strategy*, (Brussel: Center for European Policy Studies, 2010); Enayotallah Yazdani, “The European Union and Central Asia”, *International Studies*, Cilt: 45, Sayı: 3, 2008, ss. 247-55; Neil J. Melvin (Der.) *Engaging Central Asia: The European Union's New Strategy in the Heart of Eurasia*, (Brussel: Center for European Policy, 2008).

sinde ise AB'nin Orta Asya devletlerinin her biri ile geliştirdiği on yıllık Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarını-OİA (*Partnership and Cooperation Agreement-PCA*) bu bağlamda önemli bir gelişme olarak değerlendirmek gerekir. İlki Kırgızistan ile imzalanan bu yeni işbirliği anlaşmasının, İşbirliği Konseyi, İşbirliği Komitesi, Parlamentolararası İşbirliği Komitesi gibi kurumları mevcuttur. Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını ilan ettikleri 1991 yılından hemen bir yıl sonra AB bu ülkelerle OİA için faaliyetlere başlamıştır. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile yapılan OİA 1999 onayından hemen sonra yürürlüğe girmiş, ancak 2005 yılında Özbekistan'ın Andican kentinde vuku bulan gelişmelerden sonra Özbekistan ile olan OİA askıya alınmıştır. 2008 yılında ise aşağıda daha detaylı olarak ele alındığı gibi, Özbekistan ile yapılan OİA tekrar yürürlüğe girmiştir. Tacikistan ile OİA iç savaş nedeni ile ancak 2004 yılında imzalanırken; Türkmenistan ile 1998 yılında imzalanan OİA henüz onaylanmamıştır.

AB ülkeleri içinde bilhassa Almanya'nın Orta Asya bölgesine özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Almanya'nın bu ilgisi Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi dönemine kadar gider. Almanya'nın birleşmesinde tarihi bir görev ifa eden Helmut Kohl, 1990'ların başında bu bölgeye Almanya'nın özel bir ilgi göstereceğini ilan etmişti.¹² Beş Orta Asya devletinde Alman büyükelçilikleri mevcut olduğu gibi, Alman Teknik İşbirliği (GTZ) kurumu, Alman Kalkınma Hizmeti (DED) ve Alman Kalkınma Bankası (KfW)'nin bölgede etkin bir şekilde faaliyette olduğu görülmektedir.¹³ Bölge devletlerine olan yıllık Alman yardımı 60 milyon avro civarındadır. Bu miktar, AB Komisyonu'nun 2007-2013 mali döneminde Orta Asya devletlerine yapılacak toplam AB yardımının üçte ikisine denk gelmektedir.¹⁴ Ayrıca, Alman ordusunun Özbekistan Termez'de askeri bir üssünün olduğu da bilinmektedir. Almanya'nın bu ilgisinin tarihi ve jeo-stratejik nedenlerinin yanında, bu bölgede etnik Alman diasporasının var olmasının da önemli bir faktör olduğu değerlendirilmektedir. Bu açıdan, AB'nin özel Orta Asya stratejisinin gelişmesinin 2007 yılında Almanya'nın dönem başkanlığında olması tesadüf değildir.

Orta Asya Ülkelerinde Demokrasi ve İnsan Hakları

Sovyetler Birliği'nin totaliter bir siyasi rejime sahip olduğu genelde kabul gören bir tarihsel realitedir. Sovyetlerin yıkılması ile birlikte, Baltık ülkeleri gibi hızlıca liberal demokrasiye geçen eski Sovyet Cumhuriyetleri olmakla birlikte, birçok eski Sovyet Cumhuriyeti, geçen zaman dilimi içinde liberal ve demokratik değerleri yeterince kabullenememişlerdir. Orta Asya Cumhuriyetleri de, genel olarak, otoriter niteliklerini koruma hususunda istikrar göstermişlerdir. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında Orta Asya Cumhuriyetlerinin yüzlerini Avrupa ülkelerine ve Türkiye'ye çevirmeleri ile birlikte, bu ülkelerin liberal demokrasiye geçeceği yönünde var olan beklenti hızlı bir şekilde ilerleyen yıllarda sona ermeye başlamıştır.¹⁵

¹² Michael Emerson ve diğerleri, *Monitoring the EU's Central Asia Strategy*, s. 61.

¹³ Almanya'nın Orta Asya'ya yönelik yumuşak güç politikalarının değerlendirilmesi için bkz., Justyna Gotkowska, *German Networks in the East: German Soft Power in Eastern Europe, Central Asia and the South Caucasus*, Center for Eastern Studies, Warsaw, Ekim 2010.

¹⁴ A.g.e.

¹⁵ John Anderson, *Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy?* (Amsterdam: Harwood Academia Press, 1999); Charles H. Fairbanks, "Ten Years after the Soviet Breakup: Disillusionment in the Caucasus and Central Asia", *Journal of Democracy*, Cilt: 12, Sayı: 4, Ekim 2001, ss. 49-56.

	Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Tacikistan		Türkmenistan	
	Siyasi Haklar	Medeni Haklar	Siyasi Haklar	Medeni Haklar	Siyasi Haklar	Medeni Haklar	Siyasi Haklar	Medeni Haklar	Siyasi Haklar	Medeni Haklar
1991	5	4	5	4	6	5	3	3	6	5
1992	5	5	4	2	6	6	6	6	7	6
1993	6	4	5	3	7	7	7	7	7	7
1994	6	5	4	3	7	7	7	7	7	7
1995	6	5	4	4	7	7	7	7	7	7
1996	6	5	4	4	7	6	7	7	7	7
1997	6	5	4	4	7	6	6	6	7	7
1998	6	5	5	5	7	6	6	6	7	7
1999	6	5	5	5	7	6	6	6	7	7
2000	6	5	6	5	7	6	6	6	7	7
2001	6	5	6	5	7	6	6	6	7	7
2002	6	5	6	5	7	6	6	6	7	7
2003	6	5	6	5	7	6	6	5	7	7
2004	6	5	6	5	7	6	6	5	7	7
2005	6	5	6	5	7	6	6	5	7	7
2006	6	5	5	4	7	7	6	5	7	7
2007	6	5	5	4	7	7	6	5	7	7
2008	6	5	5	4	7	7	6	5	7	7
2009	6	5	5	4	7	7	6	5	7	7
2010	6	5	6	5	7	7	6	5	7	7
2011	6	5	5	5	7	7	6	5	7	7

Kaynak: Freedom House'un yıllık raporlarından derlenmiştir. Freedom House sisteminde 7 rakamı en kötü, 1 rakamı ise en iyi derecelendirmeyi göstermektedir.

Yukarıdaki Freedom House verilerinden de anlaşılacağı üzere, Orta Asya Cumhuriyetlerinin demokrasi, insan hakları, temel hak ve özgürlükler ile aralarının genel olarak çok iyi olduğu söylenemez. Freedom House'un demokrasi ve insan haklarından ziyade "medeni" ve "siyasi hakları"nı ölçmesi neticeyi değiştirmez. Çağdaş anlamda demokrasi hem medeni hem de siyasi hakları büyük ölçüde barındırmaktadır. Kırgızistan ve çok kısa bir süre de Tacikistan hariç bütün Orta Asya ülkeleri otoriter rejimlere mahkûm olmuş durumdadırlar. Bilhassa Türkmenistan ve Özbekistan'ın bu alandaki karneleri baştan aşağı kırıklarla doludur.

Freedom House ve diğer insan hakları örgütlerinin verilerine göre, Nazarbayev Kazakistan'ı istikrarla yönetmiş olsa da Kazakistan'da demokrasi ve ifade özgürlüğü bağlamında ciddi sorunlar yaşanmakta ve muhalefete ve özgür medyaya tahammül gösterilmemektedir.¹⁶ Bu durum Kazakistan'ın 2010 yılında AGİT başkanlığı yapması ile dahi değişmemiştir. Kazakistan gibi eski bir Sovyet Cumhuriyetinin ve Müslüman bir Orta Asya ülkesinin AGİT başkanlığı görevini ilk kez

¹⁶ Richard Shafer & Eric Freedman, "Press Constraints as Obstacles to Establishing Civil Society in Central Asia", *Journalism Studies*, Cilt: 10, Sayı: 6, 2009, ss. 851-869.

üstlenecek olması AGİT bünyesinde ciddi tartışmalara neden olmuştur. Öte yandan birçokları Kazakistan'ın AGİT başkanlığının Avrasya coğrafyasında güvenlik sorunlarının çözümü ve liberal demokratik prensiplerin gelişmesi açısından yeni fırsatlar yaratabileceğini dile getirmiştir.¹⁷ Ancak, Kazakistan'ın 2010 yılında AGİT başkanlığı yapması doğrudan Kazakistan'da insan hakları ve demokratik standartlarını istenen seviyeye çıkardığı söylenemez. Birçok araştırmacı ve insan hakları gözlemcileri Kazakistan'ın 2010 AGİT başkanlığının bu ülkede insan hakları ve demokrasinin gelişmesi bağlamında hayal kırıklığı yarattığını ifade etmektedirler.¹⁸

Kırgızistan'da 2010 halk ayaklanmaları ile yeni döneme geçilmiştir. Devrim öncesindeki Kurmanbek Bakiyev'in seçimlere hile karıştırması, temel hürriyetleri sınırlandırması ve muhalefeti susturmaya çalışması raporlarda yer bulmaktadır. Özbekistan'da bilhassa 2005 Andican olaylarından sonra muhalefet ve temel haklardan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Türkmenistan'ı 2006'a kadar "Sultanistik"¹⁹ bir yönetim tarzıyla idare eden Saparmurad Niyazov'un vefat etmesinden sonra görevi devralan Gurbanguli Berdimuhammedov, rejimi demokrasi adına değiştirebilmiş görünmemektedir.²⁰

Avrupa Birliği'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine Yönelik İnsan Hakları Politikası

Bu konuda öncelikle ifade edilmesi gereken, yukarıda bahsi geçen ve AB'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinin omurgasını oluşturan 2007 Orta Asya Stratejisi'nin bilhassa bu ülkelerde AB'nin "iyi yönetim, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokratikleşmeyi" ilişkilerde ana konu olarak gördüğünün altının çizilmesi gerçeğidir.²¹ AB'nin 2002 tarihli Strateji Belgesi'nde de buna benzer ifadeler güçlü bir şekilde belgede yer almıştı. Belgede açık bir şekilde AB'nin bu bölgedeki temel hedefleri arasında bölgede bulunan ülkelerde demokratik prensip ve insan haklarına saygıyı desteklemek ve bu devletlerin pazar ekonomisine geçişlerinde işbirliği yapmak yer almaktadır.²²

¹⁷ Margarita Assenova & Janusz Bugajski, *Kazakistan's OSCE Chairmanship: Challenges and Opportunities* (Washington, DC: CSIS, 2009); Neil J. Melvin, "The European Union, Kazakhstan and the 2010 OSCE Chairmanship", *European Dialogue*, 2010, (<http://eurodialogue.org/47>).

¹⁸ Nina Ognianova, "Kazakhstan's broken promises on human rights", *Guardian*, 22 Eylül 2010, (<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/libertycentral/2010/sep/22/kazakhstan-osce-values-human-rights>); Vladimir D. Shkolnikov, "The 2010 OSCE Kazakhstan Chairmanship: Carrot Devoured, Results Missing", *EUCAM Policy Brief*, Sayı: 15, Nisan 2011, (<http://www.eucentralasia.eu>).

¹⁹ Houchang E. Chehabi & Juan Linz, *Sultanistic Regimes*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998).

²⁰ Orta Asya ülkelerinin siyasal rejimlerinin nitelikleri, demokratikleşme imkanları ve halk hareketlenmeleri ile ilgili, bkz., Anna Metveeva, "Democratization, Legitimacy and Political Change in Central Asia", *International Affairs*, Cilt: 75, Sayı: 1, 1999, ss. 23-44; David Lewis, "The Dynamics of Regime Change: Domestic and International Factors in the Tulip Revolution", *Central Asian Survey*, Cilt: 27, Sayı: 3-4, 2008, ss. 265-77; Eughenig Zhovtis, "Democratisation and Human Rights in Central Asia: Problems, Development Prospect and the Role of the International Community", Neil J. Melvin (Der.) *Engaging Central Asia: The European Union's New Strategy*, (Brussel: Center for European Policy, 2008).

²¹ European Council, "The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership", Brussel, 2007, s. 1.

²² European Commission, "Regional Strategy Paper 2002-2006 and Indicative Programme, 2002-2004 for Central Asia", Brussel, 2002.

Benzer şekilde AB'nin beş Orta Asya Cumhuriyeti ile gerçekleştirdiği OİA belgelerinde insan hakları ve demokrasi hususu belgede "temel şart" olarak yerini alırken AB'nin bu bölgede liberal demokrasiyi pekiştirmek amacı güttüğü de ifade edilmektedir (2. Madde). AB, bu anlaşmaları her türlü insan hakları ihlalleri nedeni ile askıya alma yetkisine de sahiptir.

Ayrıca, Rusya Federasyonu, Kafkas Cumhuriyetleri, Belarus, Moldova, Moğolistan'ın yanında Orta Asya ülkelerine yapılan AB yardımlarını düzenleyen TACIS (*Technical Assistance of the Commonwealth of Independent States*) programında (TACIS düzenlemesi 3. Madde 11. Paragraf Madde) insan hakları ve demokrasinin TACIS'in temel unsurlarında biri olduğu ve olabilecek ihlaller durumunda AB Komisyonu'nun önerisi ile nitelikli Konsey'in yardımlarının askıya alınması da dahil tedbirler alabileceği açık bir şekilde ifade edilmiştir.²³ AB'nin Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde otoriter yönetimlere sahip olan cumhuriyetlerin yönetim sistemleri ile AB arasında belirgin bir gerginlik uzunca süre yaşanmamıştır. Ancak, Mayıs 2005 ortalarında Özbekistan'da gerçekleşen ve "Andican katliamı" olarak anılan 750 sivil insanın Özbekistan silahlı güçlerince öldürüldüğü olumsuz gelişmelere karşısında AB'nin müeyyide uygulama yoluna ilk kez girdiği görülmüştür. AB, ilk olarak, Ortak Dış ve Savunma Politikası'nın enstrümanlarını kullanmıştır. AB, 2005 ve 2007 yılları arasında Andican olayları ile ilgili olarak 20 ODSP bildirisi yayınlayarak Özbekistan'daki olayları kınamış ve Özbek hükümetinin insan hakları ihlallerini durdurması yönünde tazyik yapmaya çalışmıştır.²⁴ Ayrıca bu konuda AB ülkeleri "ortak tutum" (common position) sergilemişler ve "birlikte hareket" (joint action) ile Orta Asya için Özel Temsilci atamışlardır. Temmuz 2005 tarihinde atanan bu özel temsilcinin vazifesi genelde Orta Asya ülkelerinde demokratikleşmeyi desteklemek için AB siyasetinin uygulaması yönünde çalışmalarda bulunmak ve AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi'ne de bu konuda yardımcı olmaktır. 2007 yılında, AB ODSP Yüksek Temsilcisi Javier Solana da Orta Asya'ya bir gezi düzenlemiştir.

Sadece Andican olayları değil daha birçok konuda AB'nin çeşitli ODSP bildirimleri olmuştur. ODSP bildirilerinin önemli bir kısmı insan hakları ihlalleri karşısında eleştirel bir lisan kullanırken; insan hakları ve demokrasi hususunda ilerlemeler varsa bunlar da ODSP bildirileri ile duyurulmaktadır. Örneğin, Kırgızistan'da ölüm cezasının 2006 yılında kaldırılması ODSP bildirisi ile olumlu bir gelişme olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte, ODSP bildirilerinin çoğu eleştireldir ve bilhassa Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da vuku bulan insan hakları ihlalleri, muhaliflerin öldürülmeleri, gözaltına alınmaları, işkence görmeleri gibi konular yanında yapılan seçimlerin adil ve eşit olmadığı yönünde de birçok ODSP bildirisi yayınlanmıştır. Örneğin, Tacikistan'da yapılan 2005 genel seçimleri ve 2006 başkanlık seçimlerinin uluslararası standartlara uygun olmadığını AB bildirmiştir. Benzer şekilde, 2005 Kırgızistan ve Özbekistan genel seçimleri AB tarafından ODSP bildirileri ile eleştirilmiştir. AB ülkelerinin Orta Asya

²³ Kepa Sodupe & Eduardo Benito, "The Evolution of the European Union's Tacis Programme, 1991-96", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Cilt: 14, Sayı: 4, 1998, ss. 51-68.

²⁴ Gordon Crawford, "EU Human Rights and Democracy Promotion in Central Asia: From Lofty Principles to Lowly Self-Interests", *Perspectives on European Politics and Society*, Cilt: 9, Sayı: 2, Haziran 2008, s. 177.

Cumhuriyetlerine yönelik olarak yalnızca bir kez “ortak tutum” belirledikleri görülmektedir. Bu da yukarıda bahsedilen Andican olayları ile ilgilidir. Ortak tutumla birlikte, AB'nin Özbekistan'a sınırlı müeyyideler uygulamaya başladığı görülmektedir. Andican olaylarından sorumlu olduğu düşünülen bazı Özbek yetkililerin AB ülkelerine girişleri yasaklanmış ve Özbekistan'a silah ambargosu konulması kararlaştırılmıştır.²⁵

AB'nin yeni Orta Asya stratejisi ODSP bağlamı içinde AB ile Orta Asya ülkeleri arasında insan hakları diyalogunu ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, bölgesel bir yaklaşım içinde, AB Troykası Dışişleri Bakanları ile insan hakları ve demokrasi konularında düzenli toplantılar yapmayı hedeflemiştir. İnsan Hakları Diyalog projesinde AB doğrudan ülkelerin toplumsal tabanlarını hedeflemektedir. Esasen bu stratejiyi daha önce Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine de MENA projesi ile uygulamaya çalışmış, ancak AB bu konuda çok başarılı olamamıştır.²⁶

Bu projede sivil toplum örgütlerinin bir çeşit sosyalleşme yolu ile liberal demokratik değerleri benimsemesi ve güçlenmesi hedeflenmektedir. Bu şekilde demokrasinin “tavandan” değil “tabandan” yerleşmesi öngörülmektedir. Bu projenin Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da nispeten başarılı bir şekilde uygulanırken, Özbekistan ve Türkmenistan'da uygulamakta zorlanıldığı ifade edilmektedir.²⁷ Örneğin Kazakistan'da 2009 yılının Temmuz ayında Almatı'da yapılan, iki gün süren ve 100 civarında sivil toplum teşkilatının katıldığı sivil toplum seminerinin başlığı şu şekildedir: “Yargı Sistemi ve Gözaltına Alma: Avrupa Standartlarına Doğru”. Benzer seminerler Kırgızistan ve Tacikistan'da da gerçekleştirilmiştir. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da İnsan Hakları Diyalog programının nispeten daha başarılı olduğunu daha önce ifade etmiştik. Özbekistan ve Türkmenistan'ın ultra otoriter niteliği sivil toplumun AB ile belli bir münasebette bulunmasını engellemektedir. Aslında, bilhassa Türkmenistan'da bağımsız bir sivil toplum örgütünden bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Pratik Retoriğe Karşı: AB, Demokrasi, İnsan Hakları ve Orta Asya

Yukarıda ortaya konulduğu gibi, AB, formal düzlemde Orta Asya ülkelerine yönelik olarak demokrasi ve insan hakları konularında belli bir müktesebatı ikili anlaşmalar, bölgesel projeler ve yardım programlarına dâhil etmiştir. Ayrıca, “ortak tutum” ve “birlikte hareket” gibi insan hakları ve demokrasi hassasiyetini ortaya koyacak enstrümanlar da AB bünyesinde mevcuttur. Ancak AB'nin Orta Asya ülkelerine yönelik genel insan hakları ve demokrasi siyasetine bakıldığından, bu bölgede, demokrasi ve insan hakları gibi etik unsurların güvenlik, siyasi istikrar ve ticaret gibi “realpolitik” gerçeklerin gölgesinde kaldığı görülmektedir. Daha doğrusu, bu bölge açısından bakıldığında, demokratikleşmenin siyasi istikrar ve güvenlik ile her zaman paralel gitmeyeceği AB açısından değerlendirmekte ve Orta Asya ülkeleri gibi otoriter rejim hüviyeti olan ülkelere bu bölgede, gü-

²⁵ A.g.e.

²⁶ Ali Resul Usul, “The Nexus between European Security Democratization and the Mediterranean Muslim States: Democracy ‘Bon pour l’Orient’”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, Sayı: 10, 2007, ss. 109-120.

²⁷ Michael Emerson ve diğerleri, *Monitoring the EU's Central Asia Strategy*, (Brussel: Center for European Policy Studies, 2010), s. 66.

venlik, istikrar ve ekonomik ilişkilerin çoğu zaman insan hakları ve demokratikleşmenin önüne geçmesi makul karşılanmaktadır. Bu konuda herhangi bir çatışma olma durumunda AB'nin genelde çok kolay şekilde *realpolitik* eksen üzerinde dış siyaset yürüttüğü görülmektedir.

Bu nedenle, insan hakları ve demokratikleşme konusunda, AB'nin Orta Asya yönelik politikalarında “retorik” ile “pratik” arasında gerçekten de çok açık bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Örneğin, AB'nin Orta Asya bölgesinde sıkça rastlanan insan hakları ihlalleri ve gayri demokratik hükümet uygulamalarına olan yegâne ciddi tavrı yukarıda da bahsedildiği gibi Andican katliamına karşı AB'nin sınırlı da olsa Özbekistan hükümetine karşı yaptırım kararı almasıydı. 2005 yaptırım kararı “ortak tutumla” oybirliği ile çıkmış olmasına rağmen, öncelikle Almanya, 2006 yılından itibaren yaptırımların kaldırılması yönünde AB'ye baskı yapmaya başlamıştır. AB'nin yaptırım kararına rağmen Almanya, Özbekistan'da askeri üs tutmaya devam etmiştir. Aynı şekilde, AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi J. Solana, Ekim 2007 tarihinde gerçekleştirdiği Orta Asya gezisinde bölgede siyasi istikrar ve güvenlik merkezli mesajlar verirken bölgedeki demokrasi eksikliği ve insan hakları ihlallerini dile getirmekten imtina etmiştir. Ayrıca, yukarıda ifade edildiği gibi, AB'nin yeni Orta Asya politikasında yer alan insan hakları diyalogu, Andican olayları nedeni ile Özbekistan ile gerçekleştirilmemişti. Ancak, bir yıl sonra, 2006'da, yaptırımları unutan AB, Özbek yetkililerle insan hakları diyalogunu başlatmıştır. 2009 yılında AB, Özbekistan'a Andican olayları nedeni ile koyduğu yaptırım kararını kaldırmıştır.

Hatırlanacağı üzere, 2005 yılının Mayıs ayında Andican'da 750 civarında sivil insanın devlet güçleri tarafından öldürülmesi üzerine, AB, Taşkent'ten uluslararası soruşturma için izin vermesini talep etmiş, ancak İslam Kerimov bu isteği reddetmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bunun üzerine 2005 yılının Kasım ayında AB Konseyi Özbekistan'a uçayaklı bir yaptırım politikası uygulamaya karar vermiştir. Bu amaçla, Andican olaylarında dahil olduğu düşünülen Özbek yetkililere AB vizesi yasağı konulmuş, Özbekistan'a silah satışı ve Özbekistan ile olan resmi ilişkiler de askıya alınmıştır. Böylelikle ilk kez AB, OİA anlaşmalarından birini askıya almıştı. Ancak, yaptırımların fazla işe yaramadığını düşünen Almanya dönem başkanlığında AB, Özbekistan'ın AB'den daha fazla soğumaması ve Çin ve Rusya'ya daha fazla kaymasını önlemek için tekrardan, Özbekistan'da insan haklarında bir ilerleme olmamasına rağmen, resmi ilişkilerine başlayabilmiştir. Tabii, Özbekistan ile yeni dönemin başlamasının bir diğer nedeni hiç şüphesiz NATO'nun Afganistan operasyonudur.

AB'nin Orta Asya ülkelerine yönelik insan hakları politikasındaki tutarsızlıkları aslında belli ölçüde Ortadoğu bağlamında da görmek mümkündür. Hakikaten de, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelik AB siyasetinde, aynen Orta Asya'da olduğu gibi, retorik ile pratik arasından derin uçurumlar mevcuttur. Etik dış politika oluşturmada büyük engel gibi görünen faktörler Orta Asya ve Ortadoğu bağlamında birçok noktada benzerlikler gösterir: Bölgede var olması istenen siyasi istikrar, enerji güvenliği, “radikal İslamcılık” tehlikesi ve çok zengin enerji yatakları.²⁸

²⁸ Ali Resul Usul, “The Nexus between European Security Democratization and the Mediterranean Muslim States: Democracy ‘Bon pour l’Orient’”, ss. 109-120.

SONUÇ

Orta Asya AB açısından Soğuk Savaş sonrasında gittikçe önem kazanan bir bölge olma hüviyetini kazanmıştır. Bilhassa, AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak istemesi ve enerji kaynaklarını çeşitlendirme arayışına girmesi ile Orta Asya'da bulunan enerji kaynaklarının AB'ye nakli daha da önem kazanmıştır. Diğer yandan, artık bu bölgede gerçekleşen her türlü güvenlik sorunları doğuya genişlemiş AB'yi daha fazla ilgilendirmektedir. Ayrıca bu bölge AB açısından müt-hiş bir pazar olma hüviyeti kazanırken; AB, ABD ve NATO için ciddi bir baş ağ-rısı olan Afganistan, bu bölgenin yanı başındadır.

AB'nin genel insan hakları ve demokratik değerler bağlamı içinde bu bölgeye yönelik insan hakları siyaseti uygulaması retorik'in ötesine pek fazla geçememiştir. Retorik düzeyde, hem birincil hem de diğer metinlere demokratik değerlerin ve in-san haklarına saygının temel şart olarak konulduğu görülmekte, ancak bilhassa Orta Asya Cumhuriyetlerinde bu şartın pek fazla ciddiye alınmadığı görülmektedir. Orta Asya ülkelerinin genel otoriter yapıları AB-Orta Asya ülkeleri ilişkileri açıs-ından çok büyük bir sorun teşkil etmemektedir. Bunun tek istisnası 2005 yılında meydana gelen Andican olaylarıdır. Burada AB isteksiz de olsa Özbekistan'a çok sınırlı müeyyideler uygulamaya kalkmış, ama 2009 yılında bu müeyyideler Öze-bekistan'da insan haklarının geliştirmeye yönelik hiçbir ciddi adım atılmamasına rağmen kaldırılmıştır. Bu durum, yukarıda da ifade edildiği gibi, AB'nin retorik'i ile pratiğinin derin bir uyumsuzluk içinde olduğunu göstermektedir. Bununla bir-likte, Özbekistan gibi ülkelere yapılacak olan yaptırımların hiçbir işe yaramayaca-đını düşünen ve bu nedenle de dışlamadan ziyade Özbekistan gibi otoriter bir ül-keyi angaje etmeye çalışmanın daha doğru bir siyaset olacağını düşünenler de var-dır.

KAYNAKÇA

- Anderson, John, *Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy?*, (Amsterdam: Harwood Academia Press, 1999).
- Assenova, Margarita & Janusz Bugajski, *Kazakistan's OSCE Chairmanship: Challenges and Opportunities* (Washington, DC: CSIS, 2009).
- Chehabi, Houchang E. & Juan Linz, *Sultanistic Regimes*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998).
- Crawford, Gordon, "EU Human Rights and Democracy Promotion in Central Asia: From Lofty Principles to Lowly Self-Interests", *Perspectives on European Politics and Society*, Cilt: 9, Sayı: 2, Haziran 2008.
- Emerson, Michael ve diğeri, *Monitoring the EU's Central Asia Strategy*, (Brussel: Center for European Policy Studies, 2010).
- Fairbanks, Charles H., "Ten Years after the Soviet Breakup: Disillusionment in the Caucasus and Central Asia", *Journal of Democracy*, Cilt: 12, Sayı: 4, Ekim 2001.
- Lewis, David, "The Dynamics of Regime Change: Domestic and International Factors in the Tulip Revolution", *Central Asian Survey*, Cilt: 27, Sayı: 3-4, 2008.
- Lister, Marjorie, *The European Union and the South: Relations with Developing Countries*, (London: Routledge, 1997).
- Marantis, James, "Human Rights, Democracy and Development: The European Community Model", *Harvard Human Rights Journal*, Cilt: 7, Bahar 1994.
- Melvin, Neil J. (Der.), *Engaging Central Asia: The European Union's New Strategy in the Heart of Eurasia*, (Brussel: Center for European Policy, 2008).
- Melvin, Neil J., "The European Union, Kazakhstan and the 2010 OSCE Chairmanship", *European Dialogue*, 2010, (<http://eurodialogue.org/47>).
- Metveeva, Anna, "Democratization, Legitimacy and Political Change in Central Asia", *International Affairs*, Cilt: 75, Sayı: 1, 1999.
- Ognianova, Nina, "Kazakhstan's Broken Promises on Human Rights", *Guardian*, 22 Eylül 2010, (<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/libertycentral/2010/sep/22/kazakhstan-osce-values-human-rights>).
- Pridham, Geoffrey, "The Politics of the European Community, Transnational Networks and Democratic Transitions in Southern Europe", Geoffrey Pridham (Der.), *Encouraging Democracy: The International Context of Regime Transition in Southern Europe*, (Leicester: Leicester University Press, 1991).
- Pridham, Geoffrey, *Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*, (Basingstoke: Palgrave, 2005).
- Shafer, Richard & Eric Freedman, "Press Constraints as Obstacles to Establishing Civil Society in Central Asia", *Journalism Studies*, Cilt: 10, Sayı: 6, 2009.

- Shkolnikov, Vladimir D., "The 2010 OSCE Kazakhstan Chairmanship: Carrot Devoured, Results Missing", *EUCAM Policy Brief*, Sayı: 15, Nisan 2011, (<http://www.fride.org/publication/904/the-2010-osce-kazakhstan-chairmanship:-carrot-devoured,-results-missing>).
- Smith, Karen E., "The Use of Political Conditionality in the EU's Relations with Third Countries: How Effective?" *European Foreign Affairs Review*, Cilt: 3, Sayı: 2, 1998.
- Sodupe, Kepa & Eduardo Benito, "The Evolution of the European Union's Tacis Programme, 1991-96", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Cilt: 14, Sayı: 4, 1998.
- The European Commission, "Memorandum on the Linkage of Economic Aid and Human Rights", COM (78) 47 Final, 1978.
- The European Commission, "Regional Strategy Paper 2002-2006 and Indicative Programme, 2002-2004 for Central Asia", Brussel, 2002.
- The European Commission, "European Neighbourhood Policy: Strategy Paper", COM (2004), 373 Final.
- The European Council, "Declaration on Human Rights", Luxembourg European Council, *EC Bulletin*, Cilt: 6, 1991.
- The European Council, "The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership", Brussel, 2007.
- Uşul, Ali Resul, "The Nexus between European Security Democratization and the Mediterranean Muslim States: Democracy 'Bon pour l'Orient'", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, Sayı: 10, 2007.
- Uşul, Ali Resul, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları: Sessiz ve Derinden", Mustafa Aydın (Der.), *Küresel Politikada Orta Asya*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005).
- Uşul, Ali Resul, "Drawing a General Framework for the EU's Human Rights Policies toward Third Countries", *The Review of International Affairs*, Cilt: 1, Sayı: 3, Bahar 2002.
- Yazdani, Enayotallah, "The European Union and Central Asia", *International Studies*, Cilt: 45, Sayı: 3, 2008.
- Zhovtis, Eughenig, "Democratisation and Human Rights in Central Asia: Problems, Development Prospect and the Role of the International Community", Neil J. Melvin (Der.) *Engaging Central Asia: The European Union's New Strategy*, (Brussel: Center for European Policy, 2008).
- Zwamborn, Marcel, "Human Rights Promotion and Protection through the External Relations of the European Community and the Twelve", *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Cilt: 7, Sayı: 1, 1989.